

Texten publicerades ursprungligen i *Arche. Tidskrift för psykoanalys, humaniora och arkitektur*, nr 52-53, 2015.

http://www.freudianska.org/tidskrift/52_53/52_53.html

Om uteslutandet av den andre

Per Magnus Johansson Georg Klein

Per Magnus Johansson [PMJ]: Hej och välkomna! Det är roligt att det har kommit mycket folk. Tanken är att Georg Kleins och mitt samtal här idag ska innebära en fortsättning på och ett komplement till ett samtal vi fört sedan ganska länge. Georg Klein är som säkert de flesta av er känner till författare. Han har ett långt förflutet här i Sverige och på Karolinska Institutet, där han har varit professor i många år, och verksam som cancerforskare och forskningsledare. Han är dessutom en person som har reflekterat och skrivit över frågeställningar som ligger i nära anslutning till frågeställningar som vi sysslar med i tidskriften *Arche*. Vi har samtalat så här några gånger tidigare, till exempel på Sahlgrenska Universitetssjukhuset vid två tillfällen, och på Bok- och biblioteksmässan. Vi har också rest tillsammans – vi har varit i Budapest och i Israel. Vi har också skrivit ett stort antal brev till varandra. Det finns med andra ord ett pågående intellektuellt utbyte mellan oss. Vi kommer i kväll att börja med att rikta ett antal frågor till varandra. Sedan kommer vi att utifrån det samtal som vi fört också invitera er till att ställa frågor som intresserar er och som är knutna till vårt tema för kvällen.

Georg, du ska vara hjärtligt välkommen, och jag är väldigt glad över att du tog dig tid att komma hit. Det är en stor ära för oss på många sätt. Det tema som vi har tänkt tala om idag handlar om uteslutning och inkludering, om olika mekanismer som leder till att människor får vara med eller inte, eller utsätts för förtryck eller inte, drabbas av våld av skilda slag eller inte. Min första fråga till dig, Georg, gäller om du kan berätta något om dina erfarenheter från Budapest, där du är född och uppvuxen – av det som drabbade dig där initialt.

Georg Klein (GK): Tack, Per Magnus. Du har tidigare frågat mig hur mycket jag kände av antisemitismen när jag växte upp i Ungern. Jag är född 1925 och förintelsen i Ungern är koncentrerad till ett år, 1944, och då var jag 19 år. Fram till dess hade vi inte märkt någonting. Antisemitismen existerade, det visste man, men det var på ett ganska abstrakt sätt, och fjärran... Det märktes ingenting av den i min ungdom. Det var snarare tvärt om, att judar fanns; vi utgjorde ungefär hälften av min gymnasieklass. Vi bildade vad vi själva ansåg på vårt ytterst arroganta, eller elitistiska sätt, en intellektuell elit. Vi pratade knappast med de andra. När jag åkte tillbaka, en gång, det måste ha varit 1983, på 40-årsträffen för gymnasiet, då var i stort sett alla judar borta. De hade antingen dött under förintelseåret eller så hade de lämnat landet. Den enda kvällen talade jag mer med de från klassen kvarvarande pojkarna, som alltså inte var judar, än jag hade talat med dem under åtta år, under gymnasietiden. Ungern hade då ett åttaårigt gymnasium. Det var ingen segregation eller uteslutning, det var en sorts naturlig sortering, ungefär som molekyler som fördelar sig på ett filterpapper; var och en på sitt ställe, på sin plats. Vi kom från olika världar. Vi judar var ju delar av vad vi ansåg var en europeisk och kosmopolitisk, liberal kultur. För oss var litteratur och musik och konst ytterst viktiga saker, medan de andra pojkarna kom från en helt annan tradition.

Det är intressant därför att det är samma sak som sker idag i Ungern. Man faller bara tillbaka i det som har varit. Det är en sorts »völkisch«, en slags folklig tradition, som man säger på tyska. Man har en rad myter om den rena obefläckade ungraren som kommer österifrån och erövrar Donaubäckenet år 896. Sedan övergår det i kristendomen år 1001 och ungrarna blir några av kristendomens pionjärer i området, och därefter försvarar de området från tartarer och från turkar. Ungraren ser sig själv som den europeiska kulturens försvarare, mycket hjältemodig och helt ren till kropp och själ.

När jag var sex år kunde de första sagorna vi började läsa i skolan handla om någon rumän som var smutsig och hade löss – han hade ett eget öknamn. Eller så läste vi om någon slovak... och »denne

ska du inte släppa in i huset för då blir du av med din egendom«. Eller så handlade sagan om en serb som alltid hade kniv med sig eller en österrikare som drack öl och inte gjorde någonting. Men ungrarna var hjältemodig, dyrkade sin familj, kristendomen, gud och fosterlandet. Det var egentligen bara under Ungerns stora revolutioner 1848 och 1956 som den här enorma segregationen försvann, och plötsligt uppstod en nation under en kort tid.

Det är ganska intressant, 1848 års revolution startades av en poet, Petöfi, som ställde sig på trappan framför nationalmuseet den 15 mars – som kanske någon av er besökt – och deklamerade sin nyskrivna dikt »Upp på fötterna, magyar, ditt fosterland kallar«. Det blev liksom den tändande gnistan för hela revolutionen. Och 1956, det man kan betrakta som revolutionen mot ryssarna, den startades av Petöfikretsen, och i den kretsen fanns poeter och litterära personer som brukade träffas där vid Petöfistatyn. Så det är mycket märkligt att två revolutioner egentligen startades av samma poet. Icke desto mindre så fanns det normalt en segregation... Jag blir ganska långrandig, Per Magnus...

PMJ: Nej, du får mer än gärna fortsätta. Jag kommer att ställa dig fler frågor.

GK: Den nuvarande regeringen strävar efter någon sorts enväldssystem, där han, Viktor Orbán, är på väg att bli en sådan där halvfascistisk, inte riktigt diktator men något åt det hållet. Utvecklingen påminner om Italien på 1920-talet när fascismen grundades. Han är inte antisemitisk, det är inte hans parti heller, tvärt om, de är väldigt måna om att visa att de inte är det. Men samtidigt tar de inte avstånd från ett mycket starkt antisemitiskt parti, Jobbik. Och Jobbik är egentligen en genial benämning, på ungerska betyder det både »bättre« och »mera höger«. Det är samma ord. De hänger sig åt öppen rasism och antisemitism och antiziganism. Och regeringen tar inte avstånd.

Så här har vi återigen en fullständig tudelning, och det kanske man inte förstår när man inte lever i landet. Det är inte någon nynazism, utan snarare ett återfall till den historiska mytbildning i vilken judar fungerar som en symbol för allt västerländskt, för liberalism, för demokrati. När EU kommer med sanktioner och fördömanden, vänder regeringen det till sin fördel. De säger att »här är de igen och vill tala om för oss hur vi ska vara när vi inte vill vara så utan vill vara som rena ungrare ska vara«.

Ni kanske känner till namnet Agnes Heller? Hon är professor i filosofi och dessutom psykoanalytiker. Hon är en av de mest framstående professorerna vid universitetet, ungefär i min ålder, fyra år yngre. Nyligen kom det upp plakat som sa: »Hör ni judar, universitetet tillhör oss och inte er; ut härifrån!« Och det första namnet som stod var Agnes Heller. Det är precis som på 1920-talet under det så kallade uppvaknandet, då nationalistiska studenter gick runt på universitetsinstitutionerna och kastade ut judarna. Det är ingenting nytt. Och judarna lever samtidigt fortfarande sina egna liv; de är kanske lite mera bekymrade än vad de var före förintelsen. Före förintelsen hade man inte tagit sådant på allvar, utan det var en mobb som man närmast föraktade. Man levde sitt eget liv. Så kom plötsligt den tyska ockupationen och då blev det dödligt allvar. Då var plötsligt alla judar dödsdömda. Ungefär så ser min bakgrund ut. Det är dock inte hela bakgrunden.

PMJ: Får jag ställa en fråga där som handlar om nutidssituationen? Jag fick ju ett mail av dig i vilket just detta du berättar om finns noterat, och du nämner att Agnes Heller skulle lämna universitetet och att slagord skrevs som sa att »universitetet tillhör inte er utan oss«, och »er« var då judarna. Hur skulle du vilja förklara eller problematisera den här dubbla tendensen, att Ungern å ena sidan vill tillhöra EU och går i en rörelse mot att bli en del av Europa, och då får man väl säga Västeuropa, och å andra sidan att rasism och antisemitism öppet uttrycks, som ju här hos oss får leva i hemlighet, eller i alla fall inte får den typ av extremt offentliga och vulgära former som uppenbart är möjliga i Ungern?

GK: Ja, det är aldrig antingen eller i Ungern, utan det är alltid både och. Det är kanske intressant att situationen uppstod under kommunismen. Under den perioden tilläts ju inte antisemiter eller extremhögern att göra sina röster hörda. De befann sig under jorden, så att säga. Icke desto mindre florerade antisemitismen, och den officiella politiken var anti-antisemitisk men samtidigt diskriminerande. Då brukade man säga så här i Budapest... Om jag säger två satser – först säger jag »ingen jude kan få en ledande position i Ungern idag« och sedan säger jag »alla ledande positioner innehas av judar i Ungern idag« – så är båda satserna sanna. Det är kanske svårt att förstå men idag är det så att ex-

tremhögern sätter etiketten »jude« på alla som inte är judar men har liberala uppfattningar. Där finns Peter Esterházy; han kommer från den äldsta adelsfamiljen i Ungern, i ett tusen år har de spelat en ledande roll i Ungerns historia, men han är liberal och en mycket modernistisk och framstående författare – det förekommer alltså att han kallas kvasi-jude. Den förre presidenten i Ungern, Göncz, en mycket fin historiker, han kallas pseudo-jude. Han kan också kallas för romanofil, det vill säga en som älskar rumäner, och så vidare...

Vad som är grunden till det här är att... Jag brukar säga att Sverige och Ungern på sätt och vis är varandras motsatser. I Sverige är man mycket tolerant för åsikter, man kan ha vilken åsikt som helst, men mycket intolerant för avvikande beteende. I Ungern är det precis tvärt om. Man är mycket tolerant till avvikande beteende. Du kan vråla, du kan uppträda berusad eller vara burdus, det spelar ingen roll, men akta dig om du har andra åsikter än de korrekta i den grupp du tillhör. Framför allt måste man komma ihåg att den största skillnaden kanske är att tanken att alla människor har lika värde, aldrig någonsin har uppstått i Ungern. Där härskade feodalismen och det var feodalherren som bestämde vad hans livegna skulle tänka eller inte tänka; vid valet stod gendarmen – det var inga hemliga val utan ofria – offentliga val – och såg till att bonden röstade så som feodalherren ville. Den här distinktionen mellan högre och lägre person, mellan viktig eller oviktig person, den har alltid funnits och aldrig någonsin försvunnit. Detta överförs nu beträffande vilken gruppering man tillhör. Det finns alltid någon som man föraktar, som man ser ned på; som man vill beröva mänskliga rättigheter. Samtidigt är det här också, om vi ska titta lite åt sidan, en drivfjäder för motstånd. Mot allt jag säger finns också motstånd. Det bildas spänningsfält och i de här spänningsfälten kan det framtingas kreativitet – mycket kreativitet. De ungerska judarnas kreativitet är påtaglig, och i Österrike samma sak; de hade ju samma bakgrund. Freud kommer därifrån.

Kreativiteten har två väldigt viktiga rötter. Den ena roten är den judiska traditionen att läsa och lära sig. Den hänvisar till de religiösa och heliga skrifterna, men under modernismen överförs den sedan till hela kulturområdet. Den andra är förtrycket. Om man tittar på fördelningen av olika yrken bland judarna år 1900 – det finns mycket bra statistik över det – då har landet 10 procent judar. Och inom de klassiska gentry-yrkena – markägare, civilförvaltning, juridik (inte advokater men domstolsväsendet), armén – där är andelen judar 0,1 procent eller lägre. Däremot är andelen advokater 40 procent, läkare 50 procent, journalister 60 procent. Inom bankväsendet ännu högre. Judarna drogs till de yrken där de kunde göra en insats. Där var de väldigt duktiga. Man kan säga att diskriminering också föder duktighet.

När jag gick i skolan visste vi egentligen – det är en invecklad historia som vi inte ska beröra, min privata flykt och sådant... Min klassföreståndare i skolan var lärare i tyska och ungersk litteratur, han var min klassföreståndare i sju år. Han hade aldrig någonsin yppat ett antisemitiskt ord. Han var fullständigt korrekt och demokratisk. Men vi visste vissa saker om honom från de konverterade pojkar, från dem som hade övergått till katolicismen men var judar från början, för de skvallrade för oss. Han kom in på deras religionsundervisning och sa: »Skäms ni inte, tolv av de tretton bästa studenterna i skolan är judar! Vill ni att judarna ska ta alla positionerna i det här landet, vilket de redan är på väg att göra?«

Sedan råkade det bli så att när jag flydde – det var under en transport om natten under förintelseåret – då, mitt i natten, var den närmast belägna adressen jag visste om denna lärares adress. Jag lade mig att sova i hans trädgård, det var klockan fyra på natten, och sedan vid sex- eller sjutiden blev jag insläppt. Han blev oerhört rädd. Det var livsfarligt att härbärgera judar, och först ville han bara få mig ut ur huset, men så småningom frågade han vad jag ville och jag sa att jag inte ville någonting utan bara få en hatt och en rock. Trasig och smutsig som jag var efter att ha tvångsarbetat i två veckor kunde jag inte bege mig ut. Och pappa hade jag inga, om jag inte hade en rock och en hatt skulle första patrull ta mig. Njaä, han kunde inte, han måste tänka på sin familj och det var livsfarligt och så vidare. Han måste tala med sin fru och så gick han och talade med henne och sedan kom frukost. Då visste jag att det var på god väg... men så plötsligt brast det ur honom allt det där som han inte sagt tidigare då vi var i skolan. Han sa: »Ni judar, ni jublade ju när Horthy (statschefen) den femtonde oktober deklarerade att kriget är förlorat och bad tyskarna att lämna landet. Förstår ni inte att ryssarna kommer att döda oss alla och förstår ni inte att ni måste göra något för landet ni också.« Denna animositet fanns även i honom, den fanns i hela den katolska medelklassen egentligen. Den hämtade kraft ur föreställningen att »de tar våra platser«.

Jag kan berätta en sista anekdot. Min morbror var reumatolog. En av hans patienter var greve Pál Teleki. Greve Teleki var professor i geografi, han var premiärminister under två perioder och undervisningsminister under långa tider. Som premiärminister antog han den första antijudiska lagen i världen, 1920, en *numerus clausus*.¹ Han var en bildad man, väldigt västerländskt orienterad, han var bland annat Ungerns scoutchef. Hur som helst, han var min morbrors patient och tyckte om min morbror och hans kortvågsbehandlingar. Under en behandling hade min morbror börjat prata om en systerson vid universitetet som saknade så kallat proteczija, det vill säga att någon lade in ett gott ord för någon annan så att denne skulle komma igenom någon spärr; en form av korruption. Det var nästan omöjligt för en judisk pojke att komma in vid en medicinsk fakultet, och jag var ännu inte i universitetsåldern men skulle komma dit. Då frågade min morbror: »Ers excellens kanske kunde lägga ett gott ord för honom?« Och då sa Teleki, som då var kulturminister: »Nämn inte hans namn, doktor! Om ni nämner hans namn så kommer jag säkert att hindra honom från att komma in vid universitetet. Landet tas över av judarna, och det vill vi inte.« Samma Teleki var premiärminister när Ungern på Hitlers befallning anföll Jugoslavien – och faktiskt, det var en konspiration mellan Tyskland och ungerska armén egentligen, bakom regeringens rygg, allt för Jugoslavien –, efter det att Teleki, denna premiärminister, hade signerat en vänskapspakt med Jugoslavien bara några veckor tidigare. När den ungerska armén gick in i Jugoslavien med tyskarna, då sköt han sig på sitt kontor. Han begick självmord. Han är den enda politiker från en fascistregering som tvättat sitt anlete för historien. Återigen ser ni denna oerhörda, inte dubbelhet, utan multiplicitet skulle jag vilja kalla det... Han var en europé och en bildad person. Samtidigt var han, som ungersk aristokrat, mån om den här folkliga kulturen och landets kultur, men det som dominerade var att han var feodalherre. Det fanns en ambivalens där, både hat och kärlek. Men det där är ert område.

PMJ: Jag tänkte på en sak som man kanske kunde säga någonting mera om, och jag hör ju när du berättar att där finns en ganska vanlig retorisk figur, nämligen, som man säger på franska, »lutte des places« i stället för »lutte des classes«. Det vill säga att man föreställer sig att det finns ett antal begränsade platser och att någon ska ha de där platserna inom vissa områden, till exempel inom intellektuellt liv, inom medicin, juridik... ekonomi och inom förlagsvärlden. Det finns bara ett antal platser, så antingen får A eller B den. Föreställningen att den judiska befolkningen är överrepresenterad och har fått för många platser och för stort inflytande och makt på olika sätt förekommer, det är uppenbart. Den här retoriska figuren verkar ha varit starkt närvarande i Ungern.

GK: I vissa kretsar, ja. Alltså i vanlig, artig, bildad konversation, där diskuterades aldrig detta. Precis som min klassföreståndare som inte hade sagt ett enda ord om det, vilket inte betyder att de inte kände så naturligtvis, att alla platser togs av judarna. Men det var nog också så att judarna varit väldigt ambitiösa och duktiga i syfte att kunna avancera inom sina områden. Och sedan fanns det en guldålder, det får vi inte glömma. Alltså, efter befrielsekriget från Österrike, 1848-49, sker någonting som kallades »Ausgleich«, alltså en förlikning eller överenskommelse som kom till stånd 1867. Det är då som dubbelmonarkin uppstår, och det är därför som det blir en österrikisk-ungersk monarki, inte en österrikisk-tjeckisk eller österrikisk-serbisk etc. Plötsligt blir Budapest en lika viktig huvudstad inom imperiet som Wien. Exempelvis alla de icke-tyska eller ungerska områdena... rumäner, serber och slovakar, allt... de kommer att höra till Budapest. De styrs därifrån. Då får ungrarna hybris. Vi är herrefolket!

Tyskarnas lockbete, Hitlers lockbete, var att »ni är herrefolket på Balkan«, och det ville man gärna ta emot. Men det viktiga är att judarna var populära mellan 1870 och första världskriget. Varför? Jo, ur ungersk synpunkt var de begärliga eftersom de talade ungerska. De var inte som östjudarna som talade jiddisch. Det fanns en fullständig segregation mellan öst- och västjudar; inom den assimilerade judendomen som jag kommer ifrån talades ungerska. De assimilerade judarna var väldigt stolta ungerska patrioter, inte minst under befrielsekriget 1848. Så från en synpunkt räknades de som ungrare. Det var väldigt viktigt att hitta sin plats inom imperiet. Från österrikarnas synpunkt var de också begärliga därför att de var en aning mindre nationalistiska än de icke-judiska ungrarna. Allt detta störtade ihop, fullständigt kollapsade, i och med att man förlorade första världskriget. Freden i Trianon innebar ett oerhört trauma för ungrarna. Man förlorade två tredjedelar av sitt landområde och flera miljoner av sina medborgare.

PMJ: Freud är uppvuxen, som vi vet, under denna dubbelmonarki, och är en av de framstående intellektuella som är med såsom emanciperad, ateistiskt präglad jude. Han är driven av en helt fundamental tanke, och det är tanken att psykoanalysen, som från början är en judisk historia i väldigt stor utsträckning, skapad bland judiska läkare med ett emanciperat tänkande, ett kritiskt tänkande... Han är medveten om risken att psykoanalysen, vilket sedan Hitler kom till makten blev fallet, skulle kunna komma att stämplas som en vetenskap präglad av sin judiskhet. Därav hans höga uppskattning av Eugen Bleuler och inte minst av Carl Gustav Jung; och säkerligen också på olika sätt – när han begav sig till Paris 1885 – hans uppskattning av Jean Martin Charcot. För honom var det en mission att föra ut och bryta ut sin intellektuella och vetenskapliga gärning från det judiska. Freud tillhörde den vetenskapliga familjen och i den ingick alla som ägnade sig åt vetenskap. Punkt slut. Hur ser du på det? Hur skulle du tolka det?

GK: Det finns flera intressanta saker här. Jag vet inte så mycket om psykoanalysen. Av det lilla jag läst, så har jag förstått att den har en väldigt speciell relation till språket. Och till orden. Det är den ena aspekten. Jag kan rekommendera en helt underbar bok som kom ut nyligen och heter »Jews and words«. Alltså, judar och ord. Den är skriven av den fenomenalt bra författaren Amos Oz, tillsammans med hans dotter Fania Oz-Zalberger, som är sociolog. Religionen har inte tolererat några bilder, ingenting visuellt, det fick inte finnas i synagogan. Det hade med den oerhörda rädslan för avgudadyrkan att göra, det är därför som inte bilder alls florerat inom judendomen. Däremot har ordet florerat, och textanalyser är oerhört väsentliga. De religiösa som ägnar hela livet åt att studera de heliga skrifterna, Tora och Talmud... Vad gör de egentligen? De dissekerar; de får inte diskutera meningen, texterna är heliga, de får inte ändras, utan det är tolkningen som är föremål för debatt. De ägnar hela sitt liv åt en diskussion om språket. Och om man då tittar på judar som Freud, Marx och Derrida, så kommer man alltid fram till någon typ av språkanalys. Det är speciellt tydligt hos Derrida. Det är den ena aspekten. Den andra är messianismen, att de här stora judiska figurerna, återigen Freud, och Marx alldeles särskilt, de vill ha allomfattande lösningar, de vill lösa världens problem en gång för alla med en ideologi. Och de två flyter ihop. Det är klart att psykoanalysen då för nazister framstår som en typisk judisk företeelse. Det kanske inte är underligt att det fanns så många judar i den tidiga psykoanalytiska rörelsen. Freud är intressant just genom att han, som du sa, var ateist. Han tog bestämt avstånd från alla religioner, han ansåg att de är illusioner och önsketänkande och ingenting annat. Men i motsats till andra ateister har Freud aldrig missionerat, tvärtom var han väldigt ödmjuk med sin ateism och sa att »vem är jag att ta ifrån människorna det de absolut behöver«.

PMJ: Det finns ett annat inslag i den freudska världen som kanske också är intressant med avseende på frågan om judisk identitet. Om man anlägger en något kritisk aspekt på Freuds sätt att uppfatta vad han ägnade sig åt ser man att han, likt väldigt många andra under denna period – runt sekelskiftet 1900 – och som en fortsättning på själva upplysningsprojektet och franska revolutionens höga värderande av rationalism och empirisk kunskap, hade en föreställning om att han entydigt och odisputabelt ägnade sig åt vetenskap. Psykoanalysen tillhörde naturvetenskapen och den vetenskapliga världsåskådningen, vilket var hans ord. Det är fortfarande på många sätt en aktuell föreställning, som vi kan höra diskuteras i skilda sammanhang, inte minst inom psykologin och i psykologiska diskurser. Det är en ganska okritisk uppfattning av vetenskap. Man kan säga att det är Vetenskap med stort V. Han är där, som du säger Georg, för att hitta ett tankesystem som ska lösa, om inte alla, så åtminstone många väsentliga livsgåtor. Och det gör han, via det som han själv i alla fall skulle definiera sig som, såsom en vetenskapsman. Helt icke-religiös, icke-politisk, icke-ideologisk; han verkar i ett speciellt rum där man sysslar med den rena vetenskapen, den som bara söker, utan subjektiva inslag. Utan något störande subjekt är man i det rummet på spaning efter absolut vetenskap. Samtidigt som han mycket väl känner till att så inte är fallet.

GK: Ja, det finns en tro bakom det här. Allting har en rationell lösning. Och att med hjälp av det mänskliga förnuftet kan man lösa alla problem. Ett väldigt bra annat exempel på den judiska messianismen och också på den rationella vetenskapens lösningar är Einstein. Men då är, tycker jag, en sak oerhört märklig... Jag har en association här som man kan ta som en metafor. Jag vet inte om ni har hört namnet Gershom Scholem? Är det någon som hört det namnet?

Någon i publiken: Jag har.

GK: Ja, du har hört det, ja. Gershom Scholem var en oerhört framstående och berömd tysk-israelisk professor vid det hebreiska universitetet, som i hela sitt liv med fullständigt rationella, vetenskapliga metoder forskade på kabbala. Kabbala är den judiska mysticismen. Det är det mest irrationella som överhuvudtaget existerar. Men han har alltså vetenskapligt studerat det irrationella. För mig framstår det här lite som en metafor för Freud. Freud ville ju med helt rationella metoder djupdyka i det mänskliga psyket där ingen hade varit... och tydligen med stor framgång kan man säga.

PMJ: Han formulerade till och med att han hoppades att vi i framtiden skulle kunna etablera, vilket kanske låter lite paradoxalt, en förnufts diktatur. Och det finns en del idéhistoriker som när de ska klassificera Freud, liksom Nietzsche och ett antal andra tänkare – vilket även historikern Élisabeth Roudinesco som jag har arbetat med, brukar lyfta fram, och som även Yirmiyahu Yovel² återkommer till i den bok som vi har läst och pratat om i vår brevväxling – talar om den dunkla upplysningen. När man ska fånga det freudska arvet pekar man på en dubbelhet; att Freud å ena sidan är en person som sysslar med den dunkla sidan hos människan, det som har att göra med det omedvetna, det irrationella moment som har med dunkelhet att göra. Å andra sidan blir detta dunkla objekt för en rationell reflektion. På det sättet liksom befriar man Freud från hans vetenskapliga ideologi, eller om man så vill från hans ideologiska användning av det här mycket samhälleligt accepterade och, det får man väl säga, på något vis fetischistiska ordet vetenskap. Det ordet – vetenskap – betyder också något med avseende på forskningspengar, eller med avseende på legitimitet; att man har rätt på något sätt och tillhör den vetenskapliga familjen. Man ägnar sig åt vetenskap, man ägnar sig åt det som är sant, till skillnad från de andra som inte ägnar sig åt det. Och samtidigt är det som du säger, Georg, kring texttolkningen och dess fundamentala betydelse i den judiska traditionen väldigt intressant. För det är ingen tvekan om att den form av psykologi som Freud uppfinner inte kan frigöras från tolkningskategorin. Den har sina rötter i en texttolkning. Han lägger ut text efter text kring tolkningsförsök. Psykoanalytikern tolkar det sagda och det skrivna.

GK: I det här sammanhanget kan också Wittgenstein nämnas. Han är inte judisk till religionen men han är verkligen judisk i sin språkanalys. Och när han kommer till vägs ände, där han säger att »logic is a cage«, då har han utnyttjat den mänskliga hjärnans hela förmåga vad gäller språkanalysen; han kommer fram till att den har en viss begränsning. Och jag skulle i dagens läge och ur naturvetenskapens synvinkel replikera på den utsagan att han kommer till vägs ände därför att han inte kan övergå till neurobiologi. Det var naturligtvis nästa steg att ta.

PMJ: Om jag får skifta lite, eller snarare fortsätta, till ett tema som vi haft tidigare samtal kring, nämligen... Hur upplevde du de frågor som var närvarande i kölvattnet av nazismen när du kom till Sverige? Du kom till Sverige nittonhundrafyrtio...

GK: 1947...

PMJ: Det var så jag minns det.

GK: Ja, det jag förvånades över i början, det var avsaknaden av intresse för det som hade hänt. För man levde i illusionen av att man kom till ett fritt och demokratiskt land som hade sluppit allt det här. Man tänkte att folk kommer att vara oerhört intresserade att höra vad som egentligen hade hänt. Men det var folk i allmänhet inte. Utan tvärtom, man upptäckte ganska snabbt att det var bäst att inte prata så mycket om det här, därför att rätt snart började man få undrande blickar... »är han inte riktigt klok? Att han håller på med de där historierna. Kriget är över och det är väl bara att gå vidare.« Det fanns alltså inget intresse för att förstå vad som hade hänt oss. Det var smärtsamt och det var samtidigt begripligt, det var mänskligt. Men det fanns inte heller något intresse i stort. Jag har formulerat det som att (det är bland det första jag skrivit) Sverige är en halvö endast i geografisk synpunkt, i verkligheten är det en ö. Man var ju avskärmad från väldigt mycket i den centraleuropeiska mentaliteten. Sedan fanns det också något som jag upplevde som positivt, väldigt nyttigt och lämpligt, nämligen möjlig-

heten att bedriva vetenskap här. Och vetenskapen fick man gärna hålla på med så mycket man ville och i absolut frihet och i fred så länge man presterade någonting. Det var ingen som lade sig i, vilket var underbart och frigörande. Samtidigt märkte man att det fanns en brist på intresse. Det är mycket möjligt att det var den saknad som jag kände i mig som gjorde att jag började skriva om andra saker.

PMJ: Ja, just det.

GK: Att hålla på med den typen av skrivelser som jag gör, det är motsatsen till vetenskapligt skrivande. Vetenskapligt skrivande är ju väldigt rigoröst. Det är bestämt hur man ska skriva och det är förfärligt tråkigt att göra, men det måste göras. Publicerar man inte ett antal arbeten i bra tidskrifter får man inga anslag och då får man helt enkelt sluta. Men roligt är det inte, och det allra värsta är att skriva ansökningar om anslag, som jag inte lär mig någonting av på kuppen utan som bara upprepar vad jag redan har tuggat igenom tusen gånger. Förfärligt tråkigt. Medan att skriva essäer, det är en frihet där man kan använda fantasin och tillåta sig nästan vilka påståenden som helst. Och ingen lägger sig i. Det är en sorts antipodsituation. Men ska man göra vetenskap ska man göra det i Sverige, det är väldigt bra.

PMJ: Jag har ju sysslat med – något jag tänkte att du skulle få kommentera – ett antal judiska psykoanalytiker och som jag har skrivit om och som jag också pratat med om deras erfarenheter av Sverige. En av dem, som också du känner, heter Lajos Székely. Han var jude, föddes 1904 och dog 1995. Han var en av de ledande psykoanalytikerna i Stockholm under 60-, 70- och 80-talen... nästan ända fram till sin död. Och jag har haft många samtal med en person som du också känner, nämligen Edith Székely, hans fru, som dog ganska nyligen, 100 år gammal, född 1909. Hon var från Tyskland och han från Ungern. De var båda judar och psykoanalytiker. Han var disputerad i Ungern i psykologi och hon var läkare. De upplevde båda två skulle jag vilja säga – jag har talat ganska många gånger med dem... De kom till Sverige 1944, bosatte sig först i Sundbyberg och därefter i Nacka 1952. Där bodde de fram till sin död. De älskade det där huset de hade i Nacka. De upplevde båda att Sverige var ett land som på något vis politiskt var pro-arabiskt, ett land som var okänsligt för historien, den judiska historien, okänsligt för nazismens barbariska brott. Den enda person – det vill säga bland politiker – som de egentligen uppfattade hade en riktig och viktig inställning, det var Per Ahlmark. Honom upplevde de som en person som förstod antisemitismens barbari, medan de andra inte fullt ut kunde sätta sig in i judarnas situation. Till exempel berättade de att de hade två tidningar, antingen *Dagens Nyheter* eller *Svenska Dagbladet*, och så körde de *DN* ett tag och så såg de att »här var det pro-arabiska tecken« och då bytte de till *SvD*, och så upptäckte de att även *SvD* hade samma inslag och så bytte de tillbaka till *DN*, och så såg de att det var samma fenomen en gång till i *DN* och så gick de tillbaka till *SvD* en gång till... Det var som att de på något vis inte kände sig förstådda i sin utsatthet och det som den judiska befolkningen hade varit med om. De upplevde att svenskarnas tystnad och allmänna radikalitet var ett sätt att ta ställning mot staten Israel, vilket för dem i princip blev identiskt med att ta ställning för en vag form av antisemitism.

GK. Nej, det kan jag inte hålla med om alls. Jag kan säga så här, att judar, särskilt vissa judar som har varit med om nazismen, är hyperkänsliga och luktar sig till antisemitism i varje buske. Det är så. Och det här att byta tidning fram och tillbaka, det är symptomatiskt. Jag var ju här... jag tror att det hände 1948, så jag hade redan varit här ett år, när Folke Bernadotte mördades i Jerusalem av judiska extremister. Min omedelbara reaktion var att nu kommer de att slå in fönstren på synagogan här i Stockholm. Men det gjorde de inte. Man märkte överhuvudtaget inga reaktioner. Och jag läste en ledartitel i någon av de stora dagstidningarna som löd ungefär så här: Är det inte beklagligt och synd att ett folk som har varit utsatt för så mycket våld också kan använda våld ibland. Jag tyckte att det var oerhört mildt och ett *fair statement*. Sedan så länge Israel var en underdog var sympatierna för Israel väldigt starka. Men situationen ändrades efter sexdagarskriget (1967), och Ephraim Kishon, som var en ungersk-israelisk humorist, har skrivit en bok som heter *Förlåt att vi segrade* [*So sorry we won*] (1968). Det är faktiskt sedan dess som Israel av vänstern anses vara en imperialistisk makt. Men det hör till hela den politiska mytbildning som äger rum kring detta problem, Palestinaproblemet, som jag uppriktigt och ärligt tror – och nu säger jag något jag inte borde säga – är olösbart. Och jag vet att det

här får man inte säga men jag ser ingen möjlighet till att lösa problemet åtminstone ett århundrade framåt. Och kanske inte under flera.

Men Israel har också väldigt trogna vänner. Och det märkliga är att de trognaste vännerna är de fundamentalistiskt kristna. Deras vänskap med Israel har rötter i Bibeln. Göran Persson var den svenska politiker som visade de starkaste sympatierna för Israel och även genomförde en politisk konferens, jag tror att det var 2002, som handlade just om antisemitism och kampen mot den. Och han fick också igång projektet »Levande historia«. En gång satt jag bredvid honom vid en lunch på Harpsund och nämnde för honom att jag ville uttrycka min stora uppskattning av det som han gjorde. Jag undrade också varifrån hans pro-israeliska engagemang kom, som ju stod i motsats till den svenska socialdemokratin i övrigt. Han nämnde tre anledningar, och det är ganska intressant. Den första var att när han växte upp som pojke på landet i närheten av Katrineholm fanns det judiska flyktingar, överlevande från förintelsen, och deras barn där; de var hans lekkamrater. Så han fick höra väldigt mycket om det. Den andra anledningen var att det israeliska labour-partiet var en tidig, mycket god och viktig samarbetspartner till de svenska socialdemokraterna. Och den tredje var den Gallup-undersökning som gjordes i skolorna, i gymnasier i Sverige, där eleverna fick svara på frågan om förintelsen har förekommit: ja, nej eller vet ej. Och det var en väldigt hög procent – jag kommer inte ihåg exakta siffror – men det var en chockerande hög andel som svarade »vet ej«. Då ansåg han att han måste se till... Israelerna frågar mig hela tiden om det är sant att Sverige är antisemitiskt. Då har de läst något om Malmö eller något sådant där. Och jag brukar alltid säga att det är det inte. Man ska inte vilseledas av diverse notiser i tidningarna. I grund och botten är det inte så.

PMJ: Det är en betydligt mer positiv syn, naturligtvis. Det är klart att det som jag erfor, när jag intervjuade psykoanalytiker med judisk bakgrund i Sverige, av vilka några kom att spela en väldigt stor roll, var någon form av lika begriplig som naturlig överkänslighet. Det fanns en överkänslighet, precis som du säger.

GK: Så här kan man säga, att det värsta åt det antisemitiska hållet som någonsin skrivs i svenska tidningar – jag talar inte om nynazister utan om ordentliga svenska tidningar – det värsta av den sorten förhåller sig till det bästa som skrivs i en ungersk antisemitisk tidning ungefär som en hårklippning till en halshuggning, eller som en nagelklippning till en handamputation. Alltså det är enorma skillnader i storleksordning. Återigen, i Ungern hör man den väldigt nedlåtande beteckningen jude, som på ungerska är »zsido«. Det är ett väldigt fult ord. Det säger man inte i artigt sällskap. Det är som en hammare. Dess motsvarighet finns inte på svenska. I grunden ligger dock något mycket djupare, och det är att människor inte har samma värde.

Är Torleif Petterssons namn bekant för er? Nej. Han är död, han var professor i religionssociologi i Uppsala. Han fick uppdraget att göra en stor undersökning för att besvara frågan: »Är Sverige världens mest sekulariserade land?« Då jämförde han femtio länder där han hade tillgång till statistik som mätte religiositet, frekvensen av kyrkligt bröllop, kyrklig konfirmation, dop etc. Hur ofta man går i kyrkan. Om man tar dessa parametrar för de femtio länderna så är Sverige det mest sekulariserade landet av alla femtio. Mer så än Danmark, mer än Finland, mycket mer än Norge. Men då säger han, låt oss ändra kriterierna och låt oss betrakta de demokratiska värdena som religiösa, alltså pressfriheten, yttrandefriheten och jämställdheten. Tar man de kriterierna så blir Sverige helt plötsligt det mest religiösa landet bland de femtio. Det är en intressant kontrast där.

PMJ: Jag tänkte på en sak som kanske knyter an till det som du säger där... Det finns en tradition i Svenska psykoanalytiska föreningen som består i att man bjuder in folk att föreläsa i deras förening. En gång planerade man att bjuda in översättaren av Martin Heidegger – han heter Richard Matz. Heidegger är en inflytelserik filosof i många olika sammanhang och betydelsefull – och det är också möjligt att teoretiskt förbinda hans filosofi med frågeställningar som knyter an till psykoanalysen. Men Heidegger hade också som vi vet ett förbryllande förhållande till nazismen under en tid. Richard Matz ansågs på ryktesvägar ha haft politiska högeruppfattningar och hade inte tagit ställning mot antisemitismen. Det uppstod en stark oro när en annan judisk psykoanalytiker som hette Stefi Pedersen agerade. Hon kom till Stockholm 1943 och blev en betydelsefull psykoanalytiker i Sverige. Hon dog sedermera 1980. Pedersen och ett antal personer arbetade för att Richard Matz inte skulle få komma

till föreningen på Västerlånggatan och föreläsa på grund av hans förflutna. Apropos det du talar om Georg, finns ju också den svenska kombinationen av att å ena sidan inte riktigt göra upp med och undersöka den egna delaktigheten i förhållande till den nazistiska brottsligheten, utan i stället sopa under mattan – man glömmer det, pratar inte om det – tillsammans med någon form av självbild å andra sidan, alltså den svenska självbilden, som icke har spår av antisemitism utan hyllar ett ideal präglat av oklanderlig politisk korrekthet, att självbilden liksom... att de två sakerna tillsammans skapar den här formen av känslighet. I Frankrike påstår ett antal historiker och filosofer idag att de enda som ordentligt har gjort upp med nazismen är tyskarna.

GK: Det är så.

PMJ: Ja... och det beror på att de har gått till grunden med saker och ting; det har undersökts och diskuterats. De som har varit de grövsta brottslingarna är också de som på allvar har sysslat med historien. De har därmed hamnat någon annanstans i förhållande till antisemitismen, medan frågeställningen i Sverige i mycket större utsträckning under lång tid präglats av – kanske det är på väg att ändras – allt det här som har att göra med någon form av försök »att glömma det« i stället för att föra upp det från arkiven till ljuset.

GK: Det som skrämmer mig är den svenska mentaliteten... Det är inte det som hände under 30-talet, då man ju hade starka protyska och även antisemitiska stämningar här, till exempel när de judiska läkarna inte släpptes in mera, som skrämmer mig. Det som skrämmer mig är den allmänna uppfattningen som vi nästan axiomatiskt intar... att alla människor i grund och botten är goda. Och jag vet inte varifrån det kommer. Men det är en oerhört farlig villfarelse som absolut inte stämmer med verkligheten.

Vi är biologiska varelser som är selekterade av evolutionen att överleva och ingenting annat. Vi kan vara mycket goda och väldigt elaka. Det kan ändras från det ena ögonblicket till det andra; vi har flip-flopmekanismer inbyggda i vår hjärna. Så länge man har personlig kontakt med andra människor och umgås på ett vänligt sätt, kan man vara hur god som helst. Men från ena ögonblicket till det andra, om man skulle hamna i en kritisk situation där det plötsligt inte finns mat eller om det är kris eller krig, så kan det ändras till grymhet. Det är så hos alla människor. Oavsett nationalitet. Det måste man vara medveten om. Jag vet inte varifrån den här tanken kommer att alla i grund och botten är goda. Jag har försökt forska i det, frågat personer jag känner, och det finns de som tror att det kommer från religionen, det finns de som tror att det kommer från socialdemokratin, det är ett helt spektrum. Varifrån föreställningen än kommer är den väldigt farlig för den leder till ofruktbara föreställningar om människan och den leder fel.

PMJ: Ja, det är väldigt svårt att avgöra och det finns väl multipla skäl till det vi kallar godhet, till föreställningen om människan som god. Sverige har åtminstone två saker som jag tänker på i förhållande till det här. Det ena är att vi inte har befunnit oss i krig under väldigt lång tid; krig är ju ett tecken på att man ändå är ond på något sätt. Krig är att mörda andra människor och det har vi inte gjort här, vi har varit för goda för det. Vi är ett fredsälskande folk. Det är den ena. Och den andra angående vår godhet, vilket är en fortsättning på den förra, är föreställningen om Sverige som ett neutralt land. Dessa båda föreställningar tror jag främjar en narcissistisk och i vissa avseenden felaktig bild av oss själva. Men de har också någon form av realitet bakom sig... Svenskarna är ett fredsälskande folk, och som inte för krig, parat då med andra föreställningar som utvecklas senare under 1900-talet. I Sverige har man en föreställning om sig själv som går ut på att man till exempel är mest jämlik, att feminismen har kommit längst, att kvinnans rättigheter är mest utvecklade i vårt avlånga land. Vi behandlar barn bättre än vad man gör i andra delar av världen. Det finns en självgodhet som frodas inom nationalismen. Det finns ett antal saker som man identifierar sig historiskt med. Och man förutsätter att detta är ett ideal. Här hänvisas till någon idealbild av människan som har stora brister, vilket jag tror är vad till exempel psykoanalysen och också de här biologiska aspekterna som du lyfter fram Georg precis visar. De gör det uppenbart att det under specifika betingelser inte finns någon människa som är god. De historiska omständigheterna exkluderar under vissa betingelser godhet. Det psykoanalytiska antagandet, vilket är ett antagande som har väckt obehagskänslor, är att man i förhållande till de perso-

ner som man påstår sig älska och lever med kan ha ambivalenta känslor riktade mot just dem. Och därmed fallerar godheten, eller den måste silas genom en mer komplex förståelse. För Freud var det här inte speciellt komplicerat. För honom var antagandet att människan till sitt väsen var någon som också hade destruktiva och självdestruktiva tendenser i sig självklart. Och han skulle aldrig någonsin ha tänkt sig att det fanns en nation längst upp i norr där människorna var befriade från ondska, aggressivitet, ambivalens och dödsönskningar. Det faller på sin egen orimlighet. De antaganden han gjorde om människan betraktade han som universella, oberoende av nation, folkslag, kön eller klass; det är någonting som tillhör människans villkor. De politiska diskurserna knutna till föreställningen om vår godhet, och detta faktum att vi inte varit i krig och identifierat oss som neutrala, bidrar sannolikt till den felaktiga och falska självbilden.

Vi skulle kunna stanna där för att släppa in några frågor.

Man i publiken: Jag skulle vilja ställa en fråga om något så enkelt som om ni tror att Sverige någon gång kommer att göra upp med sitt förflutna?

GK: Kan du specificera din fråga något? Vad menar du?

Publik: Jag tänker på vad som hände under andra världskriget och hur vi betedde oss, vi var väl inte änglar i det här landet?

GK: Man får akta sig för en sak här. Svenskarna var inga änglar, men man måste också komma ihåg att svenskarna inte heller tål att någon har änglavingar. Därför hör man inte alls om de goda sakerna. Att exempelvis Raoul Wallenberg blivit den ikon han har blivit började inte alls i Sverige utan i utlandet. Svenskarna var nästan sist att inse detta. En annan sak vi kan titta på är en änglagärning som man sällan talar om: att alla danska judar var välkomna. Det tycker jag är fullkomligt fantastiskt. Visst fanns det perioder då judarna inte var välkomna och den svenska regeringen begärde att tyskarna skulle sätta »J« i passet, så att man visste vem som var jude eller inte. Men plötsligt, när Danmark, broderfolket, kom med i bilden, kom en helt annan reaktion. Och att alla judar från grannlandet var välkomna tror jag är fullkomligt unikt för andra världskriget. Man har dock inte velat ta upp detta, utan kommer istället med att vi inte var några änglar, att det förekom samarbete med tyskarna, egenintressen, och allt det där. Denna självviskhet ser jag dock som fullständigt naturlig.

Publik: Jag tänker mer på att vi var väldigt nazistvänliga.

GK: Den europeiska kulturen var tyskinfluerad. Den chef som jag disputerade hos hade skrivit sin doktorshandling på tyska, inom medicin, och det var helt naturligt. Allting var ju tyskorienterat. Gustav V var tyskvänlig. Det hörde till när man var europé, och man får inte glömma att Tyskland var det ledande landet inom litteraturen, musiken och konsten. Det som skedde var alltså fullständigt otroligt. Men vad detta bevisar är att det inte hjälper, man kan bli en nazistisk mördarmaskin även i det mest kultiverade landet.

PMJ: Jag tycker att din fråga är bra av det skälet att det är svårare att göra upp med en historia som inte har tydligt identifierbara konfliktytor, utan där det istället har smugits. Icke-våldsamhet, icke-manifesta konflikter, disponerar för att man inte gör upp med sin historia. Jag tror att du med din fråga fångar något väsentligt. Sverige är ju också ett land där konfliktperspektivet inte alltid är närvarande, och frånvaron av ett konfliktperspektiv gör det svårare att göra upp med sin historia. Sedan får man naturligtvis skilja på några olika saker när man pratar om det. Jag läste exempelvis en doktorsavhandling, som du och jag, Georg, hade ett utbyte om, av Ingrid Lomfors. Avhandlingen handlar om hur man tog emot de judiska flyktingarna som kom till Sverige 1944, -45, -46 och -47, och hur de har levt efteråt. Jag läste den noggrant och skickade flera frågor till dig, Georg, som jag ville att du skulle kommentera, vilket du också gjorde. Ingrid Lomfors avhandling visar väl på det svåra i uppgiften att, om man uttrycker sig försiktigt, människovärdigt ta hand om de hitkomna judiska barn som inte hade några föräldrar, och i att identifiera den psykologiska utsatthet som präglade dem. Där kan man inte generellt sett ge det svenska mottagandet högt betyg, utan det var unga människor som for illa. Det

fanns en bristande medvetenhet om betydelsen av den traumatiska erfarenheten som de judiska barnen som överlevde hade med sig. Deras band till föräldrarna hade klippts av, deras föräldrar hade försvunnit eller dött och de hade förlorat bandet till hemlandet. Den förståelse som vi har idag av psykologiska mekanismer kring skilsmässor, krigets fasa och död var inte närvarande. Och det var andra historiska betingelser, som var avgörande för hur de judiska flyktingbarnen togs emot.

Jag tror att din fråga sammanhänger med vilka grupper av människor som sysslar med frågan, och på en kollektiv nivå tror jag att de flesta upplever att det inte finns så mycket att göra upp med, utan att det var ganska bra. Däremot vet vi att Tyskland befann sig i en situation där det var omöjligt att uppfatta att det inte fanns så mycket att förstå och tala om. Där är det klart att det tyska folket politiskt sanktionerade en person som mördade sex miljoner judar. Och det handlade inte om antisemitism i Tyskland, utan det var förintelse och utrotning av ett folk. Antisemitism och förintelse är inte samma sak. Det var mord och förintelse av sex miljoner judar, medan antisemitism är ett speciellt sätt att inte behandla människor som likvärdiga på grund av att de är judar. Jag läste häromdagen att ordet antisemit användes för första gången av en tysk författare i slutet av 1800-talet.

Mats Leffler: Jag tänker på vad du sa om skillnaden mellan den judiska kultur som du kom ifrån och det ungerska folket, och undrar över hur du uppfattade det svenska folket. Jag tänker på det bristande intresset för vad som hänt under andra världskriget, och tänker också på, om du såg motsvarande skillnad mellan den ursprungliga svenska och den judiska kulturens kulturella intresse också i Sverige?

GK: Jag ser det som en mer generell fråga och jag är väldigt frapperad över en sak i Sverige. Uppdelningen mellan rena ungrare och judiskt influerade ungrare har alltså en historisk bakgrund och går väldigt långt tillbaka i historien. Man kan inte förstå den om man inte vet vad som hänt i historien. Sverige däremot har klippt av sin historia och det är något oerhört konstigt och märkligt. Det har inte hänt i de övriga nordiska länderna, kanske något i Danmark, men absolut inte i Island, Norge och Finland, där man är stolt över sin historia och lär sig den. I Sverige ska man i stället skämmas för sin historia. Hur kommer det sig? Vad har man åstadkommit egentligen? Jag tror att det är ett oerhört skadligt ingrepp. Precis som den överdrivna historiska nya nationalismen är skadlig så är historielösheten också skadlig. Och på nytt försöker jag förstå rötterna till det här, när hände detta och varför? Och återigen får jag olika svar. Ett svar är att det hände i samband med det historiska projekt som kunde sammanfattas i fraser som att nu kan man inte komma längre, nu har man skapat det ideala samhället, och i ord som välfärdsstaten och socialdemokratien.

Jag har en illustration av det här. Det råkade vara en årsdag av Estonias förlisning och då var det ett radioprogram där olika personer, historiker med flera, satt omkring ett bord och pratade om Estonia. Och det var inte dubbel... utan det var äkta känslor, medkänsla och sorg över det som hänt. Men så var det någon som tog upp regalskeppet, och det var också en katastrof, där dog också många människor. Och någon läste upp en dagboksanteckning av en greve som bodde på Skeppsbron och såg det hela hända. Men tonen hade ändrats helt och hållet. Nu var den ironisk. Och det var inte »vi« utan det var »de«. De konstiga efterblivna människorna som levde i feodalsamhället med aristokrater och underordnade. Tragiken var precis densamma. Där dog människor som hade familjer, men det uppfattades inte, utan det uppfattades som ett skådespel. Här sker en brytning någonstans. Exempelvis för alla islänningar... om du tar en islänning för tusen år sedan så är det »vi«. Och alla norrmän säger vi. Men talar man med svenskar om en svensk som levde för mer än två hundra år sedan så är det de, aldrig vi. Kan du förklara det för mig?

Publik: Skulle du kunna säga något om hur du uppfattade Sverige som kulturellt land, och finns det en skillnad mellan då och nu?

GK: Ja, Sverige var inte ett riktigt europeiskt land när jag kom hit. Nu har det blivit mycket mer europeiskt, men då var man inte på samma sätt sammanvuxen med den europeiska kulturen i länderna längre söderut. En av de ungerska läkarflyktingarna som kom 1956 använde mig som en sorts tolk eller konsult. En gång kom han till mig och sa att nu skulle han lämna Sverige, eftersom han, när han gått i korridoren, mött en av överläkarna som frågat honom vad det var för bok han hade under ar-

men. Det var en bok av Thomas Mann. Och det visade sig att överläkaren aldrig hade hört talas om Thomas Mann. Då bestämde sig läkaren för att återvända. Men det här har ändrats oerhört mycket i Sverige. Idag är Sverige ett kulturland i allra högsta grad.

Rosalie Säregård: Jag har en följdfråga. Jag undrar över den judiska kulturens yttringar, som i Central-europa är väldigt tydliga. Jag undrar över hur det var att vara jude i Sverige. Fanns det en gemenskap kopplad till det judiska? Hur levde man det judiska?

GK: Det vet inte heller jag så mycket om. Det fanns en väldigt levande judisk församling just här i Göteborg. Det började egentligen här i Göteborg och jag tror att det var en medveten satsning. Men den centerade väl mycket kring religion. Och inom judendomen finns barriärer och motsättningar, framför allt mellan de religiösa och de sekulära. Det finns de som säger att den verkliga konflikten i Israel inte är konflikten med araberna utan det är konflikten mellan religiösa och sekulära judar, som är oerhört hård.

PMJ: Apropå din fråga, Rosalie. En sak som jag studerat lite, är den skola som heter Samskolan, som bildades här i Göteborg i början av 1900-talet. Det var ett judiskt initiativ, och judarna var ju väldigt få. Det är en sak som framträder när man tittar på statistik över antalet judar i olika länder, som exempelvis i ditt ursprungsland och före detta hemland, Polen; det är ju en hög representation. Likaså i sekelskiftets Wien, liksom i Budapest, där fanns procentuellt sett många judar. I Sverige fanns väldigt få. Det är systematiskt få judar, men den lilla grupp som fanns här var relativt inflytelserik och exempelvis Samskolan är ett resultat av att judiska läkare ville skapa en plats för sina barn, utifrån ett antal tankar om hur man bedriver skolutbildning. Och man får säga att i likhet med många andra initiativ har det varit framgångsrikt och Samskolan är idag fortsatt en välfungerande och framstående skola.

Jag tror att om man tittar på det här kvantitativt, i form av den totala populationen, och vad judarna utför med avseende på kulturella och samhällliga insatser, så är det imponerande insatser. Det gäller också i den psykoanalytiska traditionen, där det numera i absoluta siffror är en majoritet av icke-judiska psykoanalytiker. Man måste dock konstatera att många av dem som spelat en avgörande roll har en judisk bakgrund. Lacan, den franske psykiatern, filosofen och psykoanalytikern som fått avgörande betydelse för psykoanalysens utveckling, utgjorde ett undantag från detta annars vanliga förhållande. Jag intervjuade en kvinna som numera är död. Hon var dotter till Emanuel af Geijerstam, som bör räknas som Sveriges förste läkare som utbildade sig till psykoterapeut. Han föddes 1867 och dog 1928, arbetade på Götabergsgatan 22 här i Göteborg och öppnade sin praktik 1901 efter att ha läst medicin i Lund och bland annat spelat fiol med August Strindberg. Geijerstam satte sitt enda barn – en dotter – i Samskolan, och hon upplevde det som en väldig befrielse; att där fanns en känsla av gemenskap, där de judiska barnen spelade en stor roll. Det blev en form av överlåtelse och om jag ska fortsätta denna anekdotiska berättelse, så är hennes dotter, som numera bor i Stockholm, i Bromma, en av de mest framstående svenska Freudöversättarna. Där finns en förmedling, kan man säga, mellan 1867 och 2013, alltså närmare 150 år, som också säger något om den judiska befolkningens – ibland i alla fall – väldigt starka och gedigna förhållande till kultur och till förmedling av en kunskapstradition.

GK: En kommentar. Vi skulle kanske kunna ta upp vad det egentligen är i den judiska kulturen som kan vara särpräglad, både här och i andra länder, och som skapar både positiva och negativa krafter. Jag ska inleda med en liten anekdot som nästan är en metafor. En av mina studenter – det var länge sedan – som sedermera blev en framstående forskare, en svensk forskare, fick i uppdrag att valla runt en kollega som jag kände mycket väl, en jämnårig kollega. Kollegan kommer till mig efteråt och undrar: Vad är den här unge kollegan för typ, jag örfilade nästan upp honom. Varför? Jo, den här pojken var en relativt frispråkig person, och den gästande kollegan frågade honom: gillar man judarna i Sverige? Och då sa pojken: »Ja, men du förstår väl att man inte gör det, du vet ju hur judarna är, de vet inte riktigt hur de ska bete sig. De håller på att lära sig, de lär sig och lär sig, och i takt med att de lär sig hur man ska bete sig blir de mer och mer omtäckta.« Och han förstod inte att han sa något som egentligen var oerhört pinsamt. Han menade bara att säga vad alla visste, att man ska bete sig på ett visst bestämt sätt – det svenska sättet. Och om man inte gör det så får man lära sig det, då blir man omtäckt.

För att ge ytterligare en bakgrund vill jag också berätta att Stockholmssynagogan under en längre tid saknade rabbiner, och man kom då att bjuda in diverse icke-religiösa judar, inklusive mig, att hålla en lördagspredikan i synagogan. Jag är ateist och brukar också nämna det, men de bjöd ändå in mig. Det enda villkoret var att man skulle säga någonting som hade med veckans kapitel av Toran att göra. Och den här veckan hade kapitlet att göra med begreppet *Ger*. *Ger* är en immigrant, alltså en främling, som invandrat till landet. I alla religioner från den period då judendomen uppstod fanns en lag om att man måste ge skydd åt änkor och föräldralösa barn. Det var en plikt. Men i judendomen finns en tredje kategori och det är att en *ger*, alltså en invandrare, ska skyddas. Det var det jag kommenterade genom att säga att jag växt upp i ett land som var mitt land, vars modersmål och folk jag älskade, och som jag på alla sätt ansåg mig höra till. Men så plötsligt bestämmer man sig för att jag ska utrotas. Sedan kommer jag till Sverige och är *ger* och det finns ingen här som vill utrota oss. Därför vill jag hellre vara *ger* i Sverige än inföding i Ungern. Det var bakgrunden.

Sedan kom jag till frågan på vilket sätt jag skiljer mig från icke-judar? Finns det någonting i mig av judiskhet? Jag kommer från en fullständigt sekulariserad familj. Den enda traditionen var att min mamma tände levande ljus på fredagskvällarna, men det var också allt. Och i övrigt visste man ingenting om och var också totalt ointresserad av religion. Vad är det som jag kan finna i mig som fortfarande kan binda mig till den judiska traditionen? Och jag kom på tre saker. De tre sakerna var *Tachles*, jag ska strax förklara vad det är. Det var *drive*, drivkraften. Och det var diskursen. *Tachles* är ett ord på jiddisch och betyder att man i en diskussion omedelbart går till frågans hjärta. Och det är ju ganska intressant med ett kommittémöte i Sverige jämfört med i Israel. På ett kommittémöte i Sverige pratar man inte om det man vill eller ska prata om utan om allt annat. Man pratar om ramen och stämningen och om det finns konsensus eller inte. Det är väldigt tråkigt men ganska effektivt. I Israel pratar alla samtidigt. Ingen lyssnar på någon, alla skriker högt och alla säger precis vad de tycker, och vi har att göra med sakens kärna. Så att hela tiden gå till sakens kärna utan att gå runt den är en sak. Det andra är en *drive*, alltså en motivation, till exempel att jobba hela tiden. Det kommer förstås från förtrycket, från att man ville komma fram i livet på något sätt. Det tredje har med orden att göra, det är diskursen, att man hela tiden vill involvera sig och andra i ett samtal. Samtalet är alltså hela livets, hela kulturens hjärta. Gärna ett samtal, en debatt. Man kan ha helt olika uppfattningar, men ett samtal... Och det är klart att om någon kommer till en kultur där detta inte är det korrekta beteendet, då vet inte den personen hur han ska bete sig – men han får lov att lära sig.

PMJ: Får jag ställa en fråga till dig, Georg? Det är en politisk fråga. När vi var tillsammans i Jerusalem så var vi ju där tillsammans med en teolog, Göran Larsson, och vi reste runt och tittade på olika saker i den kristna delen av Jerusalem. Vi skulle sedan åka till hans teologiska institut, det var i slutet av resan, när vi redan varit på Golgata och i Getsemane, och på andra ställen som haft en historisk betydelse, men då när vi närmade oss blev han plötsligt rädd för att det var sabbat och han körde bil, vilket inte var tillåtet. Det fanns andra handlingar och beteende som inte heller var tillåtna. Och då är min fråga till dig, Georg: Hur tror du att utvecklingen kring den judiska religiositeten kommer att se ut? Tror du att den ortodoxa judendomens representanter är i avtagande? Tror du att motsättningarna mellan dem och en mer emanciperad judisk befolkning kommer att bestå, eller att denna mer traditionella och ortodoxa religiositet kommer att öka? Kommer de att kunna samexistera, och hur ser du på deras plats i förhållande till det övriga samhället?

GK: Ja, relationen mellan de ortodoxa och de sekulära är en central fråga vad gäller Israel. Det kan inte ifrågasättas att judendomen har haft en i stort sett oförändrad form under tre tusen år. Den är ensam kvarvarande från antikens folkslag och de religioner dessa utövade, och det beror också på något. Och de ortodoxa är ju fullständigt behärda. Jag kan nämna att en kollega till mig, som själv är jude och vetenskapsman, har sagt att de är världens mest intoleranta människor, och det tror jag stämmer. Göran Larsson är världens mest toleranta människa, han är en underbar person och den bästa bland teologer. Hans email-adress är ett enda ord: »judisk-kristna relationer«. I hela sitt liv har han arbetat för att förbättra förståelsen mellan judar och kristna. Han var chef för det israeliska teologiska institutet i Jerusalem, ett underbart ställe, i åtta år. Hos honom träffades alla kategorier, ortodoxa och sekulära, judar och araber, extremhögern och extremvänstern. Så länge de satt där, i hans närvaro, kunde de tala med varandra utan att skrika åt varandra. När de gick därifrån

fortsatte de att skrika, men så länge de var där fortsatte de att tala med varandra. Och orsaken till att Göran blev så rädd, vilket han hade all anledning att bli, var att vi höll på att köra i närheten av de ultraortodoxa stadsdelarna, Mea Shearim, och så plötsligt kom en del personer klädda på det viset. På avstånd började de skrika åt oss – *shabbes, shabbes* [sabbat, sabbat] – med innebörden att på sabbaten får man inte köra bil. Alltså, man kan bli stenad direkt, så det var lika bra att vända och åka därifrån.

Jag tror att motsättningarna kommer att bestå. De ortodoxa får många fler barn än de icke-ortodoxa. Det är deras religiösa plikt att få barn så länge kvinnan är fertil och det medför att de har enormt stora familjer. Det är väldigt få av de unga som lämnar ortodoxin, eftersom ortodoxin ger dem ett skydd. Det kan man inte komma ifrån. När man ser deras sammanhållning och familjestruktur förstår man att det här inte är för mig, jag hade aldrig kunnat stå ut med det, men inte desto mindre förstår jag att för dem som är i det och lever i det, för dem är det en välsignelse. Så jag vet inte vart det kommer att leda. Det finns de som tror att inbördeskriget kommer att vara mellan sekulära och ortodoxa.

PMJ: Någon fråga?

Kvinna i publiken: Som göteborgare så måste jag i sammanhanget nämna Torgny Segerstedt och hans insatser. Att han stod på sig till »the bitter end«, han hade hela regeringen mot sig, och kungahuset. Jag beundrar den mannen.

GK: Torgny Segerstedt, Eyvind Johnson, Vilhelm Moberg och Herbert Tingsten, det fanns ett antal. Och den intressanta frågan, som jag funderat mycket över, är: hur kommer det sig att ledande personer inom den svenska intelligentian inte lät sig förledas av den utopiska illusion som en stor del av det svenska kulturlivet drogs med i? Vad var det som gjorde dem annorlunda? Vad var den avgörande skillnaden? Eyvind Johnson höll ju ett vårtal 1951 i Uppsala, i vilket han förutser vänstervridningen två decennier senare och fördömer den från början. Han var ändå arbetarson och socialist.

PMJ: Det är naturligtvis jätteviktigt det du säger om Torgny Segerstedt här i Göteborg. Hans insatser är fullständigt outstanding och oförglömliga.

Publik: Och hans dotter Ingrid likaså.

PMJ: Hans dotter också, som vi känner båda två. Hon var en storartad kvinna. Här finns väl också en psykologisk fråga – psykologer känner inte alltid till lika mycket som de själva tror. De föreställer sig att de känner till mer än vad de gör i verkligheten – till exempel på frågan hur och varför människor blir modiga, har vi inget svar. Vissa människor har speciella egenskaper, skapade av slumpmässiga händelser, konstitutionella faktorer; små händelser kan innebära att en enskild människa berörs så att modet plötsligt väcks och betydelsen av att stå upp för någonting parat med någon form av integritet blir livsnödvändig, vilket inte ska förväxlas med politisk extremism i namn av mod. Det är något helt annat än den form av insats som Torgny Segerstedt gjorde, i vilken han tog en egen personlig risk, utan att på något sätt attackera någon person i handling. Han gjorde det genom att försvara absolut fundamentala saker, något som också överläts till hans dotter. Det är mycket svårt att säga vad det beror på, vad mod och civilturage är för någonting. Det är naturligtvis också skälet till att väldigt många människor snarare reagerar med dess negation – avsaknaden av mod. Det är det som gör att till synes normala, demokratiska och vettiga människor plötsligt inför rädslan blir quislingar och medbrottslingar. Att rädslan är mer central än modet, att modet hamnar på undantag, och att rädslan, anpassningen och benägenheten att se till sitt eget bästa är det som dominerar en allmänpopulation, var en förutsättning för nazismen. Det är klart att det här är avgörande. Det speglar också en annan sak som Georg tidigare har varit inne på, nämligen att de mänskliga sidorna i allmänhet snarare är torftighet, brist på såväl mod, elegans som höga prestationer; de är mer knutna till feighet, lättja, att se till sig själv och till andra i andra hand. Jacques Brel, den franska poeten, kände väl till detta. Vi måste nog betrakta elegans, en okuvlig etik, framstående intellektuella prestationer och solidaritet som undantagsegenskaper. Torgny Segerstedt är inte regel utan ett undantag.

Kvinna i publiken: Hannah Arendt tycker ju att Eichmann var en människa utan tänkande, att han handlade som vi alla gör. Han löd bara order.

GK: Den berättelse från andra världskriget som jag älskar mest handlar om en dam i Berlin – det är en autentisk berättelse – som gömde ett fyrtiotal judar under kriget, med fara för sitt eget liv, utan att ha någon anledning att göra det. Och när man efter kriget frågade henne varför hon gjorde det, svarade hon: »För att bevara min självrespekt.« Det här är oerhört fundamentalt. Vi behöver civilkuraget för att bevara vår självrespekt.

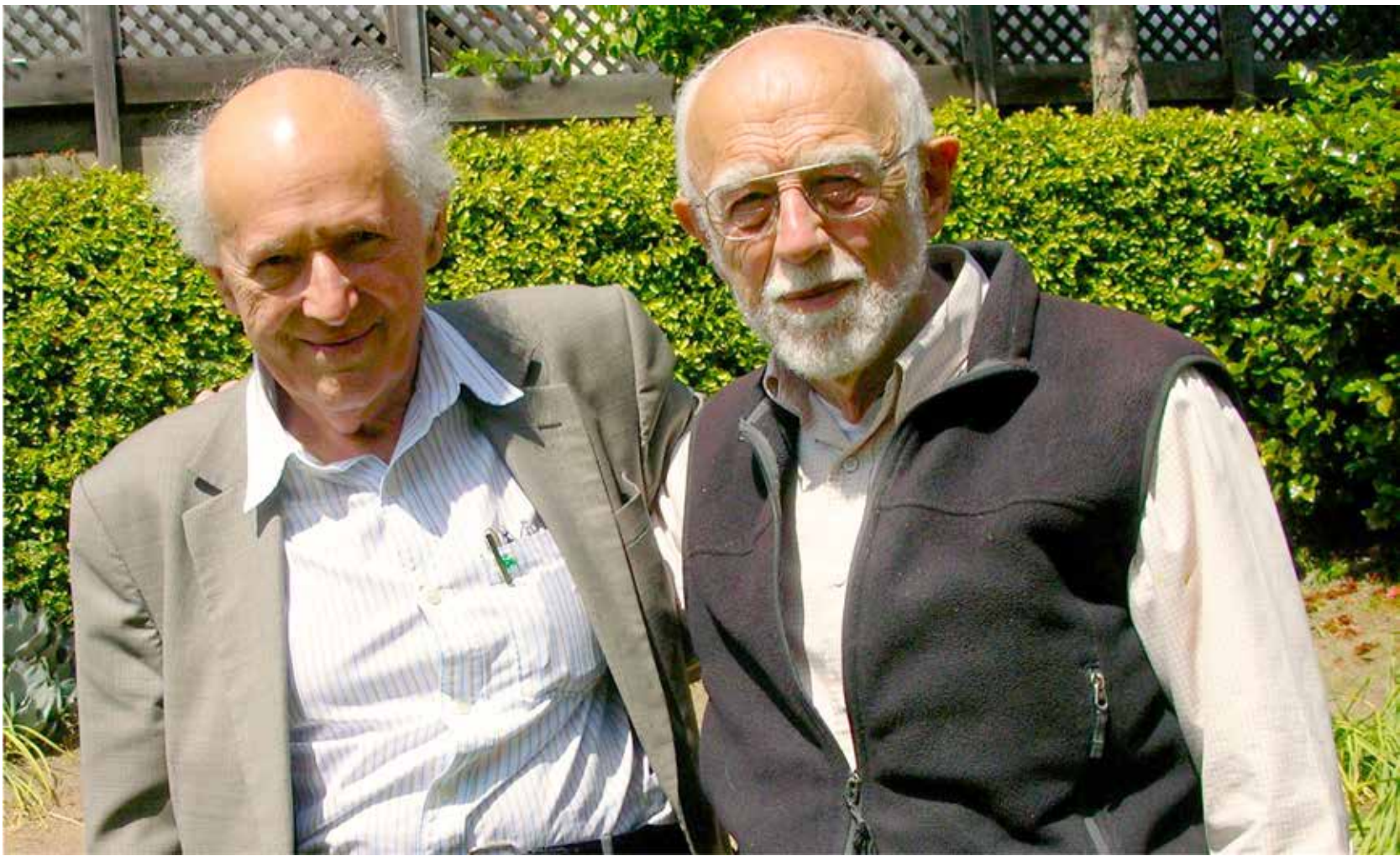
Och nu ska jag kasta in något från där vi började idag, angående dagens Ungern, alltså extremhögern, som har väldigt många olika omskrivningar av historien. Den reagerade också mot hyllningen av Raoul Wallenberg. De säger att man inte ska hylla Raoul Wallenberg eftersom han var en massmördare, som räddade massor av människor som senare blev mördare när de begick folk mord mot palestinierna. Det finns ingen gräns för den förvrängning som kan åstadkommas. Men det var bara en parentes.

PMJ: Efter den parentesen kan vi fortsätta med en annan parentes. Det är ju ändå så att det finns ett antal akademiska forskare, professorer i historia, som hävdar att det aldrig ägt rum någon utrotning av judar, att det är en beskrivning av någonting som aldrig förekommit. Jag tror att själva tendensen att inte ha ett förhållande till sanningen, eller till civilkurage – det är alldeles uppenbart att det är ett mänskligt fenomen, vilket du så klokt påpekar angående Hanna Arendt, när hon placerar Eichmanns beteende som normalmänskligt – är så klart också oerhört skrämmande. Oberoende av vad man tycker om det är det dock en bra referenspunkt att tänka utifrån, en utgångspunkt för att kunna genomföra en kritisk granskning. Det sammanhänger också med vad vi tidigare talat om. När man rör sig med sådana kategorier som danskar, svenskar och norrmän, så vet man att det är fruktansvärt torftiga hjälpbegrepp. Bland svenskarna fanns det »medbrottslingar« men också en »Torgny Segerstedt«. Nationalitetstillhörighet är ett alldeles för divergent begrepp för att hålla isär saker och ting och det når svårligen fram till sanningen. Men självbilden av att inkarnera godhet och att vara fri från negativitet och ondska, i en tradition som beskriver människan som god, den hävdar jag är farlig. Den är farlig eftersom den inte ger oss förutsättningar att reflektera över det som inträffat i historien. Den leder till att historien glöms. Och jag tror att Hanna Arendts speciella position åtminstone är en utgångspunkt för reflektion, sedan kan man väl diskutera om den är sann eller inte. Ja, en sista fråga.

Publik: Varifrån kommer detta hat mot judarna? Det började ju inte med andra världskriget, utan det har ju funnits lång tid.

GK: Jag tror att det etablerades i antiken, och att det har att göra med att kristendomen uppstod som en gren av judendomen, ungefär som när olika politiska rörelser uppstår inom en och samma rörelse. Man kan använda parallellen med kommunismen där bolsjevikerna segrade, men det har funnits en väldig massa andra. Den man förföljer allra mest, Stalins förföljelse av Trotskij är ett exempel, är den som har samma åsikt eller religion, men har gjort en ny variant av den. Det är ju inte fråga om något annat än att det romerska riket var moget för monoteismen, en ny religion, man var trött på de gamla gudarna.

Man kan se att judendomen och kristendomen befinner sig i konkurrensställning. Båda två var från början förföljda, det var lika livsfarligt att vara det ena som det andra, båda levde i katakomberna. Men sedan var Paulus en fullständigt genial PR-person. Han gjorde plötsligt kristendomen populär. Det finns de historiker som säger att det viktigaste i Paulus förkunnelse var av praktisk art, nämligen att han menade att man inte behöver två väldigt besvärliga saker som judendomen kräver. Det ena är dietlagarna och det andra omskärelsen. Paulus sa att båda dessa är onödiga. Hur det än kom sig, så segrade kristendomen. Men judarna envisades med att hålla fast vid sin religion. De accepterade inte att Jesus var Messias, utan väntar fortfarande på Messias. Och det finns ju också ett oerhört hat; Luthers judehat till exempel, började när judarna inte konverterade. Han trodde att han reformerat hela den katolska kyrkan och därmed trodde han också att alla judar skulle komma in i den här traditionen, och så gjorde de inte det. Det som egentligen från början var kärlek slog då om till hat. Det har alltså en oerhört lång historia. En ytterligare faktor är att judarna alltid behållit sin egenart, och att

de har utestängts, exkluderats överallt, och tvingats till vissa yrken eftersom de inte kunde utföra andra, sådana som folk ansåg som hederliga. De tvingades till att handskas med pengar, ja, de tvingades till det till att börja med. Då kom beskyllningarna om att judarna endast är intresserade av pengar, att de inte är intresserade av någonting annat. Att judarna behöll sina riter, helgdagar och det osyrade brödet vid den judiska påsken, började ge upphov till senare myter. Och när det uppstod en epidemi någonstans, en farsot eller olika typer av problem som drabbade folks liv och hälsa, då måste det tillskrivas någonting.

Jag kan nämna en bok som jag varmt vill rekommendera, som inte alls handlar om judendom och antisemitism, utan om den mänskliga hjärnan. Författaren är Michael Shermer och boken heter *The Believing Brain*. Där visar han – det är en oerhört belagd och vetenskaplig bok – två fenomen hos vår hjärna. Det ena kallar han för *patternicity* och det andra för *agency*. *Patternicity* är när vi hos en mängd på måfå framlagda punkter genast ser ett mönster. Likaså när det gäller fenomen som inte har med varandra att göra. När de uppstår samtidigt, så ser vi att det finns ett mönster i dem. Det andra är att bakom dessa mönster, finns en levande varelse som driver, kort sagt konspirationsteorierna. Och det är klart att när judarna är så annorlunda, inte bebländar sig, är stolta, och anser sig vara det utvalda folket, då uppstår myter om att judarna har förgiftat vattnet i brunnarna, eller att judarna använt kristna barns blod för att göra påskbrödet... Den moderna, nya antisemitismen använder ett annat språk men det är alltid samma beskyllningar som återkommer. I Ungern idag har en mycket berömd rättslig process från 1800-talets mitt väckts till liv. Den kallas för blodanklagelsen från Tiszaeszlár. Där försvann en kristen flicka som man senare hittade mördad. Händelsen tillskrevs judarna och det hela ledde till en pogrom. På den tiden hade ungrarna dock en oerhört demokratisk regering, och det blev en riktig och korrekt rättsprocess. Det visade sig att det var lögn, en falsk beskyllning. Icke desto mindre lever den här blodanklagelsen från Tiszaeszlár kvar än idag. Den används fortfarande, antisemiterna tar inte tillbaka den, utan Sions vises protokoll, det är deras bibel. Det är en förfälskning som gjordes av den ryska polisen under 1800-talet. Fyra domstolar i fyra länder har bevisat att det är ett falsarium, inte desto mindre är det antisemitismens bibel idag. Hitler ansåg att den var sann. Och därifrån kommer satsen som man lyckades inpränta i hela det tyska folket: »Vi måste förinta dem, annars förintar de oss.« Så jag tror inte alls att antisemitismen kommer att dö, utan den kommer att leva. Filosofen Agnes Heller anser ju att såväl judarna som antisemitismen är odödliga, de kommer att finnas. Antisemitismen »muterar« men den följer judarna som skuggan följer kroppen.

PMJ: Det finns ju också en annan aspekt. Jag kan inte det här i detalj men har läst ett antal böcker. När man rekonstruerar historien är det några saker man lägger märke till, exempelvis att på femtonhundratalet och framöver så finns det ett tal kring att judar ska bo på vissa ställen, och på andra ställen får de inte bo. Man kan säga att förspelen till de judiska gettona i Warszawa och i Auschwitz redan var iscensatta på femton- och sextonhundratalet då den judiska befolkningen inte hade rätt att röra sig fritt eller bosätta sig var de ville. I Sverige var det på det viset att de fick bo i Norrköping, på Marstrand, senare i Göteborg och i Stockholm, och än senare i Malmö. Och det var precis som du säger, de fick ägna sig åt ett begränsat antal sysselsättningar. En väsentlig sak var att de inte fick äga jord och därmed var de egendomslösa. Detta parat med att de inte har något land, det kom ju på ett sätt först i och med att staten Israel bildades, gör att de är på flykt; *le Juif errant*, »den vandrande juden«, är också en person som i historien lever under sådana betingelser att denne inte kan vara annat än vandrare. Lagstiftningen i Sverige sanktionerade också länge att blandäktenskap inte var tillåtna, en jude fick inte gifta sig med en icke-jude. Det finns en rad olika stiftade bestämmelser och lagar, en geografisk och en ekonomisk realitet, som både driver fram och utgör såväl en materiell som en juridisk bakgrund till att antisemitismen väcks till liv. Sedan femtonhundratalet, som jag har studerat den senaste tiden, är det väldigt klart att det är på det här sättet. Man kan också säga att det av naturliga skäl finns en känslighet för frågor som »får jag vara med?«, »har jag rätt att vara här?«, »är min plats hotad?«. Mot allt vad sådana frågor väcker finns en motsatt diskurs som säger att »ni har fått för mycket plats, ni tar för mycket plats«. Platsfrågan kring möjligheter, rättigheter och skyldigheter finns inskriven i historien. Om vi exempelvis tar 1890, 1900 och 1910 i Wien, så kännetecknades den tiden av att lagstiftningen för tillträde till den juridiska och medicinska fakulteten förändrades, så att studenter med judisk bakgrund plötsligt fick tillträde, och det blev en tillströmning av judar till de juridiska och medicinska fakulteterna. Sedan kom den antisemitiske borgmästaren i Wien, Karl Lueger,

att stifta lagar som gick emot det som de redan hade uppnått. Frågan om huruvida den judiska befolkningen har samma rättigheter som andra eller inte finns inskriven i deras historia och skapar en potentiell antisemitisk struktur, som jag tror, och som Georg tror, principiellt kommer att leva länge till. Frågan om huruvida alla får plats eller inte har alltid inbegripet frågan om uteslutandet av den andre.

Vi tackar Georg för att han kom hit. Och nästa gång det kommer att bli något här är i september. Då kommer litteraturvetaren Tomas Forser att tala om teater.

Noter

1. Förtydligande: Det var den första antisemitiska lagen efter upplysningstiden.
2. Yirmiyahu Yovel (1998). *Spinoza and other Heretics*. I synnerhet sjätte kapitlet – »Spinoza and Freud: Self-knowledge as Emancipation«.

